

Vývoj školství ve Slezsku a otázka „slezské identity“

ZDENĚK JIRÁSEK – KARLA VYMĚTALOVÁ

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Opava

Slezsko je oprávněně v historiografii často označováno jako teritorium tří národních kultur – tedy české, německé a polské. V tomto příspěvku se zaměříme na rámcovou sumarizaci vývoje školství na tomto území a zároveň se pokusíme postihnout jeho úlohu v dobové interpretaci „slezské identity“ u zdejšího obyvatelstva. Prioritně přitom budeme sledovat školský systém zaváděný v té části Slezska, které dnes přináleží k České republice, nicméně je přirozené, že se neubráníme řadě přesahů i na nyní polská území.

Školy, zakládané a řízené od počátku monopolně církví, určené především k výchově adeptů duchovní dráhy, se začaly postupně otevírat i obyvatelům prosperujících měst. Tyto městské školy (farní, elementární) vznikaly při kostelech a velmi často byly umístěny v těsné blízkosti hřbitova nebo přímo na něm.¹ Mnohde se jejich písemně doložené počátky váží k polovině 14. st., byť zprávy o jejich existenci jsou odvozovány spíše z kusých zmínek v městských listinách, v nichž rektori a bakaláři daných škol vystupují v roli městských písařů nebo svědků písemně zaznamenaných jednání.² Na druhé straně zmínky o studentech pocházejících ze Slezska, kteří své vzdělání již ve 13. století dovršili na univerzitách v Paříži či Itálii,³ jsou dostatečným důkazem toho, že nižší,

¹ Např. městská latinská škola v Opavě, která se nacházela kolem kostela P. Marie. Viz Josef ZUKAL, *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*, zvl. otisk z Věstníku Matice Opavské č. XV, s. 3-21. Nebo roku 1688 stojící zděná škola na hřbitově v Těšíně. Viz Antonín GROBELNÝ, *Městské školy na Těšínsku do konce 17. století*, Slezský sborník 51 (11), 1953, s. 350-368. Na tomto místě zároveň připomínáme, že předkládaná studie vznikla v rámci plnění úkolů projektu Historizace českých zemí a střední Evropy, který je podpořen z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky.

² Kupř. první zmínka o těšínském školství se váže k roku 1331, kdy ve sporu krakovského biskupství s arcibiskupem ostříhomským o hranici ve Spiši vystupuje jako svědek i těšínský „magister scholarum“ Arnold. Viz Stanislav DRKAL, *K studiu těšínských rodáků na pražských vysokých školách v 15. století*, Slezský sborník 55, 1957, s. 521.

³ K roku 1273 je v pramenech doložen magistr Johann von Homburg, farář v Osoblaze,

příp. i vyšší stupně městských škol musely být zakládány již dříve a byly na velmi dobré úrovni.⁴

V městských školách, které byly školami nižšího typu – obvykle trojtřídními – se učilo především znalostem potřebným pro praktický život – tj. čtení, psaní, základům počtů a latiny, která se mnohým na vyšších, tzv. latinských školách stala dominantním vyučovacím předmětem i prostředkem každodenní komunikace. V době nastupujícího humanismu v 16. století byly přidány v nejvyšších ročnících – primě a sekundě⁵ – nové, „moderní“ předměty – řečtina, hebrejšтина, základy filosofie. Na všech stupních vzdělání byla mimořádná pozornost věnována náboženství a výuce zpěvu, který byl žáky a učitelem k tomu určeným pravidelně praktikován o nedělních bohoslužbách v kostele či při různých náboženských slavnostech a procesích.

Lze říci, že na duchovní rozměr výuky byl kladen stejný, ne-li větší důraz než na praktické vědomosti žáků. A to platilo jak pro školy katolické, tak pro protestantské nebo bratrské, které byly v 16. století šlechtou a měšťany hojně zakládány a finančně podporovány nebo se transformovaly na protestantské bázi pouhým převzetím příslušné farnosti z rukou katolíků. Rozkvět městského školství nezůstal bez vlivu na venkov, kde vznikaly venkovské školy (hl. od počátku 17. století).⁶ Elementární i partikulární školy se tak výraznou měrou podílely na kulturním formování společnosti, zcela nesporně ji humanizovaly, byť ideje, které jejich prostřednictvím žákům byly vštěpovány, byly nerozlučně spojeny s náboženským i politickým kontextem dané doby i regionu.

Zlomovým momentem slibně nastoupeného trendu ve školství se stala třicetiletá válka, resp. její důsledky, které, stvrzeny podmínkami

který studoval v Padově. Viz Gustav BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerdorf*, Teschen 1874, s. 128-129.

⁴ Dle počtu scholarů, tj. těch, kteří pokračovali ve studiu na univerzitách, mezi dobré vyšší školy patřila Opava, Krnov, Hlubčice, Bílovec, na Těšínsku hlavně Těšín. Viz Vincenc PRASEK, *K dějinám školství ve Slezsku*, in: Program českého gymnasia v Opavě XI/1894, s. 3-19.

⁵ Vyšší, tj. latinské školy, které zdaleka nebyly ve všech městech, obvykle měly šest tříd, které se počítaly od sexty směrem k primě, tj. šestá – poslední třída – byla prima.

⁶ Viz Antonín GROBELNÝ, *Venkovské školy na panství těšínské a bílské komory v 17. století*, Slezský sborník 54 (14), 1956, s. 378-385; TÝŽ, *Školy na Frýdecku do konce 17. století*, Slezský sborník 50 (10), 1952, s. 508-529; TÝŽ, *Městské školy na Těšínsku do konce 17. století*, Slezský sborník 51 (11), 1953, s. 350-368.

Vestfálského míru z roku 1648, znamenaly konec náboženské svobody, a tedy i pozvolný, ale neodvratný zánik prosperujících protestantských škol, které na nižší vzdělanostní úrovni musely přepustit své místo obnoveným katolickým farním školám či církevním řádům, které se jednoznačně orientovaly na výchovu a vzdělání mládeže.⁷ Že tento násilný přerod neprobíhal bezbolestně a trval několik desetiletí, zachytily velice přesně visitační zprávy,⁸ v nichž k r. 1688 bylo kupř. na Těšínsku zaznamenáno 31 škol o 36 třídách, z nichž 17 nebylo v tomto roce žáky vůbec navštěvováno (pro pasivní odpor protestantského obyvatelstva nebo pro dezolátní stav školních budov).⁹

V tomto období, kdy idea habsburského státu se jednoznačně identifikovala s ideou katolické církve, byly voleny i jiné cesty rezistence (vyučování pokoutních protestantských učitelů, odchod žáků na vyšší školy do ciziny, ponejvíce na Slovensko nebo do Polska aj.). Výsledkem byl stav, kdy mnoho škol na venkově skomíralo nebo zaniklo, v městech se zhoršila sociální situace učitelů i jejich žáků, kteří v mnohém byli odkázáni na dobrou vůli měšťanů. Ti – naopak – si zase stěžovali na nízkou odbornou úroveň pedagogů či na jejich citelný nedostatek.¹⁰ Na druhé

⁷ Již roku 1556 do Prahy, roku 1566 do Olomouce byli uvedeni jezuité – řád, jenž během třicetileté války získal rozhodující vliv na výuku na *studium generale* a byl zaměřen na převýchovu odrostlejší mládeže. Roku 1631 byli z podnětu olomouckého biskupa Karla II. z Lichtenštejna uvedeni do Mikulova piaristé, kteří se věnovali nižšímu školství a výchově mládeže pocházející i z nešlechtických kruhů. Ve české části Slezska, připadající po roce 1742 k habsburské monarchii, byli jezuité v Opavě, později v Těšíně, piaristé měli svou kolej v Bílé Vodě a v Bruntále. Viz mj. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006; *Festschrift zur Feier des 300-jährigen Bestandes des Deutschen Staatsgymnasiums in Troppau*, Troppau 1930; J. SCHWERDFEGGER, *Die Geschichte des deutschen Staatsgymnasiums in Troppau. Zum 300-jährigen Jubiläum der Anstalt*, Troppau 1930; J. KOLÁČEK, *Dějiny těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia*, Olomouc 2006; M. ZEMEK – J. BOMBERA – A. FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631-1950*, Prievidza 1992; A. NEUMANN, *Piaristé a český barok*, Přerov 1933.

⁸ Viz J. JUNGNITZ, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*. Archidiakoniat Oppeln, Vratislav 1904.

⁹ A. GROBELNÝ, *Školy na Frýdecku do konce 17. století*, Slezský sborník 50 (10), 1952, s. 508-529.

¹⁰ K roku 1739 je zaznamenána stížnost městské rady v Opavě, která kritizuje nedostatek učitelů ve škole u kostela P. Marie, která z původní školy latinské klesla na obecnou německou. Viz J. ZUKAL, *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*, zvl. otisk z Věstníku Matice Opavské č. XV., 1907, s. 20.

straně rozvírajících se pomyslných nůžek se nacházely jezuitské a piaristické školy, jejichž mnohem vyšší kvalita učebního procesu i bezplatnost výuky (u jezuitů) byly faktorem, který do jejich lavic lákal mnohem více studentů, než byly mnohdy schopny pojmout.

Zatímco základního nebo středního vzdělání bylo možno dosáhnout v místě bydliště nebo jeho relativně bezprostřední blízkosti, za vzděláním na *studium generale* museli studenti putovat daleko. Ve 13. století, jak již bylo zmíněno výše, do Paříže nebo na italské univerzity. Po založení vysokého učení v Praze roku 1348 se jejich zájem obrátil do Čech, byť první univerzity založené na sever od Alp vznikla velmi brzy konkurence v univerzitách v Krakově a Vídni. Z oblasti historického Těšínska studovalo na Karlově univerzitě do vydání Kutnohorského dekretu roku 1409 jedenáct studentů, z nichž tři dosáhli bakalářského stupně. Do téhož roku zastávali tři Slezané funkci rektora.¹¹

Znatelný odliv Slezanů, kteří byli na univerzitě počítáni k polskému národu, lze zaznamenat na pražském vysokém učení právě po roce 1409, kdy Dekretem kutnohorským byla posílena pozice českého národa vůči ostatním národům. Podstatnou roli při následném odchodu velké části učitelů i studentů z Prahy sehrály také věroučné spory, které tehdy Karlovou univerzitou zmítaly. Krakovská Jagellonská univerzita byla mezi studenty z Opavska a Těšínska oblíbena pro svou blízkost,¹² vyhledávali ji především studenti katolické konfese. Ti od poloviny 16. století směřovali také na olomouckou univerzitu, která, založená českým králem Maxmiliánem r. 1573, byla spravována jezuiti a nabízela zpočátku studia filozofie a teologie, později i práva a studium na lékařsko-chirurgické fakultě. Cílem protestantských studentů se stávaly evangelické univerzity v Německu, což platilo pro těšínskou i opavskou část Slezska.¹³

¹¹ Viz A. TUREK, *Studenti z Opavy a okolí na vysokých školách v cizině do třicetileté války*, Opavsko 1964, č. 9, s. 16-18; V. PRASEK, *Rektoři a žáci starých opavských škol. Slezský alvarus*, Věstník Matice opavské 2, 1892, s. 14-16; TÝŽ, *K dějinám školství ve Slezsku*, in: Program českého gymnasia v Opavě XI/1894, s. 3-19. (Jmenovitě jsou zde vypsáni scholaři na vysokých školách v Praze a Krakově.)

¹² Největší počet studentů z Opavska zapsaných v Krakově byl zaznamenán pro léta 1416-1536, pro těšínské scholary v letech 1407-1540. Viz V. PRASEK, *K dějinám školství ve Slezsku*, s. 13.

¹³ Viz Dan GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, in: Vysoké školství

S odchodem studentů z Prahy do Německa na počátku 15. století souvisela i nejstarší myšlenka na založení univerzity ve Slezsku, která však prvního – neúspěšného – pokusu o realizaci doznala až roku 1505 za vlády Vladislava Jagellonského. Testament někdejšího mistra pražské univerzity Otty z Minsterberka tehdy poskytl finanční prostředky na zřízení slezské koleje v Lipsku nebo Praze s tou výhradou, že kdyby ve Slezsku byla zřízena univerzita, měla být kolej přenesena tam. Neochota rozhořčeného Václava IV. i konfesijní rozdělení země po husitských válkách mezi přívržence Jiřího z Poděbrad a uherského krále Matyáše odsunuly konkrétní plány na zřízení vysokého učení až na dobu jagellonskou. Volba padla na nejvýznamnější slezské město Vratislav, které disponovalo na počátku 16. století značným intelektuálním zájmem. Přes aktivitu vratislavských měšťanů i vstřícný přístup českého a uherského krále Vladislava Jagellonského vše ztroskotalo na mlčení a pasivitě papežské kurie. Iniciativa let 1505 a 1507 tak byla promarněna a k založení univerzity ve slezské Vratislavi došlo teprve na počátku 18. století.¹⁴ Bráno v širším časovém horizontu, nebylo její sepětí s českým prostředím tak intenzivní, jako tomu bylo u Jagellonské univerzity v Krakově.¹⁵ V případě Vratislavi je si třeba uvědomit, že šlo o univerzitu založenou habsburskou monarchií, etnicky německou. Ovšem i zde studovala řada Poláků, jejichž počet narůstal i po roce 1742, kdy se Leopoldova univerzita i město Vratislav již nacházela v pruském státě.

Prostředí univerzit se stalo živnou půdou středověkého intelektuálního života, svým významem překračovalo úzce regionální rámeček. Bylo charakteristické universalismem plynoucím z časté migrace magistrů, bakalářů i studentů v rámci evropských vysokých škol i z užívání společného jazyka – latiny, která spolu s postuláty katolické víry tvořila základ středověkého pohledu na svět. Těsné sepětí vysokého učení s městským prostředím, na druhé straně jeho vazba na papežskou kurii tvořily protipóly, v jejichž rámci se odehrávala dramata ostrých nábo-

ve Slezsku a na Opavsku. Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 8-9.

¹⁴ Viz Jana WOJTUCKA, *Nesplněný sen*, in: Korunní země v dějinách českého státu. II. Společné a rozdílné. Praha 2005, s. 407-418.

¹⁵ V této souvislosti, byť pozdějšího data, lze připomenout profesuru slavného českého přírodovědce Jana Evangelisty Purkyně, která mu byla udělena universitou ve Vratislavi roku 1823.

ženských sporů i okamžiky tolerance a vzájemné „nadmárodní“ spolupráce. Ty nejvýznamnější evropské univerzity měly punc světovosti, který – bez ohledu na příslušnost k tomu či onomu národu – získávali i jejich absolventi a šířili dál všude tam, kde působili, tedy i na městských elementárních a partikulárních školách.

V této souvislosti lze rovněž konstatovat, že až do konce 17. století nelze uvažovat o podílu institucionálního vzdělávání na utváření nějaké formy slezské identity u zdejšího obyvatelstva. Šlo o systém univerzalistický, s dominantními prvky náboženské orientace. Postupně přes dynastickou linii se počala utvářet ovšem i vazba k příslušnému státu obecně, která stále intenzivněji sílila v době osvícenství a osvíceneckého absolutismu. Právě v tomto prostředí se rodí i tendence moderního nacionalismu, který právě ve sledovaném teritoriu přináší i vznik trojí interpretace slezské identity, tedy německé, české a polské.

Období osvícenského absolutismu spjaté s vládou Marie Terezie a Josefa II. představovalo výrazný zlom v oblasti školství. Jednou z mnoha reforem panovnice se stal školní řád z roku 1774, který uzákonil povinnou školní docházku pro děti ve věku od šesti do dvanácti let, která měla být realizována v tzv. triviálních školách, jež byly zakládány v každé vesnici. To, o jak závažný posun ve směru k plné gramotnosti obyvatelstva se jednalo, ukazuje údaj z roku 1831, podle nějž čtyři hlavní a 222 triviálních škol v Opavském kraji navštěvovalo téměř 50.000 žáků, což bylo jedenatřicetkrát více, než před tereziánskou školskou reformou.¹⁶ Lze srovnat s poměry na školách za vlády Marie Terezie ještě před školní reformou. Když byla zkoumána školní docházka opavských dětí, ukázalo se, že z několika set dětí školou povinných jich docházelo do školy jen 40. Ty ostatní musely zůstat doma a pomáhat rodičům, nebo chodily k soukromým učitelům, kterými v této době byli řemeslníci, kteří si kantorováním přivydělávali k nuznému živobytí.¹⁷ Obdobná situace existovala velmi pravděpodobně i v jiných částech zemí Koruny české.

Přes dílčí úpravy let 1805 a 1819 střední školství, orientované především na dokonalé zvládnutí latinského jazyka slovem i písmem jako

¹⁶ Viz D. GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, s. 13.

¹⁷ J. ZUKAL, *Český kostel a česká škola v Staré Opavě*, s. 20.

nezbytného základu pro pokračování studia na univerzitě,¹⁸ stále více zaostávalo za nároky ekonomicky rychle se rozvíjející společnosti, která stála na prahu průmyslové revoluce. Zvýšená potřeba praktických znalostí i rostoucí nespokojenost se stávajícím školským systémem vedly v revolučním roce 1848 a roce následujícím k radikálním změnám středního školství podle pruského modelu. Tvůrci reforem – pražský profesor filosofie Franz S. Exner a německý klasický filolog Hermann Bonitz – zřídili osmiletá gymnázia (místo dosavadních šestitřídních) s nižším a vyšším čtyřletým stupněm. Současně zavedením reálek narušili dosavadní monopol gymnázií na středoškolské vzdělání.¹⁹ V kontextu následného vývoje národnostní otázky významnou roli sehrála skutečnost, že vyučovacím jazykem na školách přestala být latina, což v konečném důsledku vedlo k ostrému boji mezi češtinou a němčinou o pozici hlavního vyučovacího jazyka na středních školách. Z vyučovacího předmětu a jeho postavení v rámci školních osnov se tak stalo – především v národnostně smíšených oblastech – výbušné politikum. O něco později (1908) vedle gymnázií, která si podržela víceméně svůj stávající klasický charakter, začala působit i gymnázia reálná a reformní reálná. Zvýšená pozornost byla věnována i zkvalitnění odborné přípravy pro zaměstnání, včetně toho učitelského.

K snazšímu průniku češtiny do školství měly přispět tzv. menšinové české školy, jejichž vzniku napomáhala Ústřední Matice školská založená r. 1880. Pro Moravu a Slezsko byly zřízeny vlastní organizace – Matice moravská a Matice opavská (založena roku 1877), které však s pražskou Ústřední Maticí školskou úzce spolupracovaly. Posláním těchto institucí bylo zakládat a vydržovat české menšinové školy v národnostně smíšených regionech. Tím spíše, že rakousko-uherská legislativa tyto školy považovala za soukromé, což jim především v počátečních letech jejich existence způsobovalo mnohé finanční a jiné problémy. Valná část těchto škol byla časem převzata do péče státu.

Urputný boj o zřízení gymnázií s českým vyučovacím jazykem byl

¹⁸ Z celkového počtu 18 hodin týdně zabírala výuka latiny na gymnáziu počátku 18. století devět až jedenáct hodin.

¹⁹ Viz Martin SVATOŠ, Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 5, 2000, s. 42-47.

sváděn především na Moravě a ve Slezsku.²⁰ Na Moravě do roku 1866 neexistovaly žádné české střední školy – první slovanská gymnázia byla otevřena teprve roku 1867 v Brně a v Olomouci. Slezsko si na svou českou střední školu muselo počkat až do roku 1883, kdy po dlouhých a složitých jednáních, při nichž se Matice opavská odvolala až k nejvyššímu soudu ve Vídni, byl zahájen první školní rok na českém gymnáziu. Zestátněno bylo roku 1899. K němu se o deset let později (1909) připojilo soukromé reálné gymnázium v Orlové, které se stalo majetkem státu teprve po vzniku samostatného Československa v roce 1918.

České Slezsko 19. století bylo národnostně smíšeným územím, v němž si vedle české a polské menšiny udrželi majoritní postavení Němci. Nástup germanizace v tomto regionu, především od 70. let 19. století, byl dokladem jejich silícího pocitu ohrožení ze strany slovanských minorit. Idea slezanství, jejíž podstatou byl pocit příslušnosti k zemi bez ohledu na národnostní zřetel, brala pomalu, ale jistě za své a byla nahrazována německou, českou či polskou slezskou ideou.

Jako velmi nepopulární a diskriminující bylo Čechy vnímáno především nařízení Zemské školní rady z roku 1872 – tzv. lex Zeynek. Zavádělo německý jazyk povinně do všech českých a polských škol nejnižšího stupně, kde do té doby bylo vyučováno mateřským jazykem. Nebral se přitom ohled na počet obyvatel české a německé národnosti v dané obci.²¹ Velmi nerovnoměrně byly rozdělovány i finanční prostředky, kdy 44% německého obyvatelstva (dle sčítání lidu roku 1913) na školství dostávalo 222.000 K ročně, zatímco Češi žijící ve Slezsku se museli spokojit s 18.000 K ročně a Poláci dostali ještě o 3.000 K méně.²²

Jako snaha o „artikulaci německé slezské ideje“²³ se může jevit i

²⁰ V roce 1877 působilo v Čechách 26 českých gymnázií a 10 reálék, na Moravě byla čtyři gymnázia a dvě reálky. Ve Slezsku bylo první české gymnasium otevřeno teprve roku 1883 a na dlouho zůstalo jv tomto regionu jediným středoškolským ústavem s češtinou jako vyučovacím jazykem.

²¹ Typickým příkladem diskriminačního charakteru nařízení je případ Polanky u Klimkovic. Podle sčítání lidu v roce 1909 se k české národnosti v obci hlásilo 2.595 občanů, k německé pouze 67. Přesto se zde v 5. třídě české školy učilo jen německy. Viz Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl*, Praha 1929, s. 172.

²² Viz TÝŽ, *Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl*, s. 172.

²³ Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Geneze a vznik vysokého školství v československém Slezsku*, in: *Studia a materialy z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*, T. III, s. 48.

první pokus o ustavení univerzity v Opavě, který souvisel s nástupem polonizace na univerzitě ve Lvově a následným odchodem německých profesorů, kteří usilovali o přeložení univerzity do nějakého rakouského města s německy mluvícím obyvatelstvem. Mezi důvody uvedenými v rezoluci zaslané na vídeňské ministerstvo kultu a vyučování k podpoře požadavku Opavských na zřízení univerzity bylo argumentováno právě potřebou posílení německví obecně i německého školství ve Slezsku. Ve Vídni bylo definitivně rozhodnuto až roku 1874, kdy nová univerzita byla zřízena v Černovicích na Bukovině.²⁴

Další iniciativy, které v tomto směru v regionu Slezska vznikly, již byly vázány na jinou dobu (poválečné Československo r. 1945, pražské jaro 1968 a následný rok 1969, polistopadový vývoj v roce 1989) i jiné – české – etnikum.

Ještě jednou se v 19. století jednalo o vzniku - tentokrát české - univerzity na Moravě. Ačkoliv Komise pro zřízení české univerzity na Moravě vznikla již roku 1896, jednání o ustavení a především umístění školy se táhla více než deset let. Češi žijící ve Slezsku se sice připojili svými podpisy k petici adresované Říšské radě ve Vídni, ale z výčtu zástupců zde uvedených českých obcí jasně vyplývá, že myšlenka zřízení nového vysokého učení nebyla všemi zdaleka jednotně podporována (především ne na Těšinsku). Ve sporu probíhajícím mezi Olomoucí a Brnem se slezská česká veřejnost přikláněla spíše k Olomouci, pro kterou hovořila její blízkost i pocit jisté historické příslušnosti.²⁵

Zamyslíme-li se nad úlohou školství od 18. do počátku 20. století při formování všech tří národních slezských identit, pak je možno konstatovat, že se právě vzdělávací systém na tomto procesu podílel zcela mimořádnou měrou, kdy v průběhu celého 19. století se jeho aktivita v tomto smyslu neustále zvyšovala. Přitom jaksi paradoxně i tehdy měl z hlediska svých „zřizovatelů“ sloužit – kromě šíření vzdělanosti – i

²⁴ Viz Dan GAWRECKI, *Pokus o založení univerzity v Opavě v roce 1870*, in: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, 2, 1995.

²⁵ „Zemský poslanec dr. Antonín Gruda v jednom svém prohlášení tvrdil: , My Slezané máme zájem na zřízení univerzity na Moravě, zejména v Olomouci, ježto by nám byla bližší, a proto přístupnější: též i lacinší pobyt v městě usnadnil by zejména chudšímu studentstvu studia na učení vysokém. Též historické důvody vedou nás, Čechy Slezské, k staroslavnému sídlu markrabat moravských a k sídlu nástupců svatého Metoděje.“ Viz D. GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, s. 15

k upevňování vztahu ke státu u všech jeho konzumentů. Jak v habsburské monarchii, tak i v Prusku, respektive Německé říši však identifikace se státní ideou počala oslabovat ve prospěch ideje národní. Časovou prioritou disponovala přirozeně při svém formování německá interpretace slezské identity, vzápětí však následovala i její polská a česká podoba. Do této situace však prudce zasáhla první světová válka a následné nové teritoriální vymezení států ve střední Evropě. Slezsko tak bylo rozděleno mezi tři státní celky, kdy ani v jednom neexistovala národnostně homogenní skladba obyvatelstva. Slezská identita tak byla odlišně formována v jednotlivých státech a zároveň i každou ze tří národnostních skupin.

Po vzniku Československé republiky byly s podporou vlády v českém Slezsku zakládány české obecné i mateřské školy, vznikaly nové střední školy odborné (např. v Opavě průmyslová dívčí škola, soukromá hospodyňská škola, vyšší hospodářská škola, česká škola pro ženskou povolání aj.). Ačkoliv statistické údaje potvrzují vyvážený vztah mezi českými a německými školami,²⁶ ze strany Němců mnohé bylo přijímáno s trpkostí (kupř. úprava středního školství z roku 1923, kterou byl zaveden státní jazyk československý jako povinný jazyk na všech středních školách s jiným vyučovacím jazykem než československým. A to přesto, že tento zákon na druhé straně současně zaváděl němčinu jako povinný předmět na středních školách s československým vyučovacím jazykem). Relativní stagnace německých škol v době předmnichovské republiky byla podmíněna i objektivními příčinami – dosavadní síť i vybavenost škol byly na takové úrovni, že nebylo třeba mimořádných investic, došlo k poklesu počtu žáků na školách, problémy byly způsobeny i samotným rozpadem rakousko-uherské monarchie, díky němuž se německy mluvící obyvatelstvo stalo v nově vzniklém státě minoritou.

Citelným nedostatkem z hlediska zkoumání dějin regionu byla skutečnost, že ve Slezsku před rokem 1945 neexistovala žádná česká instituce vědeckého zaměření, která by se dějinám země slezské prioritně věnovala, přinejmenším jako partner nebo oponent badatelských záměrů početných vědeckých pracovišť a spolků, které vznikaly

²⁶ „V roce 1933 bylo v Opavě 15 německých měšťanských a obecných škol a 12 českých (7 obecných, 4 měšťanské a 1 pomocná). Kromě toho bylo v provozu 8 německých a 12 českých mateřských škol.“ Viz D. GAWRECKI, *c.d.*, s. 16.

v Německu a Polsku, byť každý z těchto států na slezskou problematiku a ideu slezanství nahlížel z diametrálně odlišných pozic. Jedinou institucí, která u nás v tomto období vyvíjela vlastivědnou aktivitu, byla Maticе opavská, která od roku 1892 vydávala Věstník Maticе opavské.

Nové pokusy o vznik vědeckých nebo výzkumných institucí školského charakteru na území českého Slezska byly podniknuty bezprostředně po ukončení 2. světové války.

Válečné zkušenosti vycházející mj. i ze striktního postupu německých úřadů vůči všemu českému na území přičleněnému k Třetí říši,²⁷ následný poválečný odsun většiny německy mluvícího obyvatelstva z Československa i nová vlna přistěhovalců z českého vnitrozemí či repatriantů ze sovětské Volyně, Jugoslávie nebo Rumunska – to vše vedlo k snaze i potřebě nějak zviditelnit význam daného regionu v rámci osvobozené republiky. Na straně druhé přetrvávající obavy z případných německých a polských územních ambicí²⁸ našly výraz v položení důrazu na českost Slezska a jeho obyvatel, kteří si svůj vztah k novému, slezskému domovu teprve museli vytvořit. Dochází tak ke vzniku nové formy slezské ideje v poválečné republice.²⁹

Na jejím formování se velmi aktivně podílely spolky a organizace, které svou činnost se Slezskem měly již dříve velmi úzce spjatou. Hlavní roli převzala Maticе opavská, která při propagaci slezských dějin a kultury, při hledání cest, které by zvýraznily historické napojení Slezska na české země spolupracovala i s dalšími ústavy a institucemi, jako byly Slezský studijní ústav v Opavě, Slezský kulturní ústav v Praze a Brně, Ústřední Maticе školská v Praze, Masarykova univerzita v Brně. S historií Slezska měli být seznámeni nejen jeho noví obyvatelé, ale i česká a moravská veřejnost (v Praze, Brně, Ostravě). Za tímto účelem byly zorganizovány dva přednáškové cykly, na jejichž realizaci se podíleli nejen vlastivědní pracovníci Slezska, ale i vědečtí pracovníci Masarykovy univerzity v Brně. Knižní vydání přednášek Maticí Opavskou celou akci

²⁷ Opatření německých úřadů vůči českému školství viz D. GAWRECKI, *c.d.*, s. 17.

²⁸ Především otázka dořešení státní hranice v některých oblastech hraničících s Polskem byla v této době velmi aktuální – jednalo se především o Těšínsko a Kladsko. Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Problematika Kladska v česko-polských vztazích (květen 1945-březen 1947)*, in: Slezsko v česko-polských vztazích 1918-1947. Opava 1991, s. 55-60.

²⁹ Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Slezská idea v poválečném Československu*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, 40/1991, s. 185-192.

zdrárně završovalo.³⁰

Slezský region své první vysoké učení získal na podzim 1945 přestěhováním Vysoké školy báňské z Příbrami do Ostravy. Tato škola, otevřená v roce 1849 na základě císařského dekretu o zřízení montánních učilišť v Příbrami a Leobenu, získala roku 1895 vysokoškolský statut a od roku 1904 promoční právo k udělení akademického titulu doktor montánních věd. Jejím přestěhováním do Ostravy měl být posílen význam těžkého průmyslu i zabezpečeno dostatečné množství vysoce kvalifikovaných pracovníků v ostravských dolech a hutích.³¹ Dvě původně zřízené fakulty – hutnická a hornická – byly před listopadem 1989 rozšířeny o fakultu báňského strojírenství (1959) a o ekonomickou fakultu (1977). Ryze technické zaměření vysoké školy však nebylo v regionu vyváženo žádnou humanitně orientovanou vysokou školou, která by byla dostatečnou protiváhou VŠB.

Vize vybudování „klasické“ univerzity na území Slezska plně korespondovala s výše zmíněnými aktivitami Matice i novým obsahem slezské poválečné ideje. Nově vzniklá vysoká škola, která by disponovala všemi fakultami, mohla jednoznačně přispět ke kulturnímu povznesení regionu, který, poničen hospodářsky i duchovně válkou, byl doposud spojován pouze s ekonomickým rozvojem poválečného Československa.

Představitelé Matice opavské v čele s MUDr. J. Kalusem předložili již roku 1945 československé vládě i ministru školství prof. Zdeňku Nejedlému Memorandum, které požadovalo zřízení Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Opavě. Přes počáteční vstřícný ohlas z vedoucích míst se jednání protahovala a složitý vnitropolitický vývoj let 1947 – 1948 této myšlence příliš nenahrával. (S nepořízenou se tak setkaly i iniciativy ostravských činovníků, kteří přišli s návrhem na zřízení univerzity v Ostravě.)

³⁰ Ze slezských vlastivědných pracovníků lze jmenovat dr. L. Peřicha, Boh. Sobotka, Jar. Čeledu, dr. A. Turka. Z brněnských vědců prof. dr. V. Neumanna, dr. Jos. Skutila, prof. dr. J. Šebánka, prof. dr. F. Čádu, dr. J. Vilkovského aj. Cyklus přednášek vyšel pod názvem *Slezsko, český stát a česká kultura*, Opava 1946.

³¹ Ke genezi Vysoké školy báňské a její transformaci po listopadu 1989 viz P. WYSLYCH, *Historie Vysoké školy báňské-Technické univerzity Ostrava a její spolupráce se Slezskou univerzitou a Ostravskou univerzitou v uplynulých deseti letech*, in: *Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001*, Opava 2001, s. 21-26.

Jistou negativní roli při posuzování žádosti Opavských lze přisoudit i skutečnosti, že v moravském regionu od roku 1946 působila Univerzita Františka Palackého v Olomouci, která navázala na předchozí jezuitskou pedagogickou tradici. Jedním z faktorů, který vedl k prolongaci jednání a jejich neúspěšnému završení mohla být i obava z možné kulturní a správní „separatizace“ Slezska, která v púonorovém Československu, v němž se prosadily direktivní metody řízení všech společenských procesů i tuhá centralizace, mohla být považována za vysoce podezřelou, ba protistátní. Tomu by odpovídal i postup komunistů vůči organizacím spolkového charakteru, především Matici opavské, které – po kolikáté již? – byly likvidovány.

Původní velkorysá vize vzniku univerzity se omezila na zřízení pobočky Pedagogické fakulty Palackého univerzity v Olomouci, která však v Opavě působila pouhé dva roky (do roku 1948), kdy byla přesunuta do Šumperka.³² V roce 1953 byla ještě v Opavě otevřena Vyšší pedagogická škola, která připravovala učitele pro 2. stupeň základních škol, tj. pro 5.-8. třídu. I ta však byla v roce 1959 přemístěna do Ostravy, kde v podobě Pedagogického institutu se stala základem pozdější Pedagogické fakulty.

Mnohé z nadějí byly oživeny na konci 60. let, v době „pražského jara“ 1968 a roku následného. Uvolnění censury, pokus o socialismus s lidskou tvář i s tím související boom v intelektuální oblasti, obnovení činnosti předtím zakázaných nebo rozpuštěných organizací a spolků,³³ to vše vedlo k novým iniciativám. Opět se mluví o „slezanství“, postavení a začlenění regionu do rámce nové – tentokrát již federativní republiky.³⁴

³² Viz M. PLAČKOVÁ – V. PLAČEK, *Ke snahám o zřízení Slezské univerzity v Opavě v letech 1945-1948*, Vlastivědné listy 18, 1992, s. 5-14; *Memorandum k otázce zřízení Slezské univerzity*. Přípravný výbor pro zřízení Slezské univerzity, [Opava] 1946; O. ZÍKA, *Od opavského gymnázia ke Slezské univerzitě*, Věstník zemského hlavního města Opavy 2, 1947, s. 83-84.

³³ Obnovena byla i Maticе slezská, která vznikla sloučením Maticе opavské a Maticе školské osvěty lidové v Českém Těšíně.

³⁴ Viz odpověď dr. Lubomíra Bajgera na otázku: Jak charakterizujete úlohu Slezska v dějinách i současnosti našeho národa a státu? „Obnovení Slezska by mělo spočívat v obrodě některých lidových a v širším slova smyslu kulturních tradic této oblasti. Prvním krokem na této cestě je však zlepšení životních podmínek. Problém Slezska je tedy v současnosti především problémem hospodářským a kulturním. jeho zvýrazňování by se mělo stát zároveň určitým důrazem na jeho řešení. Západní oblast československého Slezska je stále ještě velkou rezervou, která čeká na využití. Pozornost je třeba upřít

Ve Slezsku se tyto požadavky koncentrují především na prosazení nového územně správního začlenění Slezska a na založení Slezské univerzity. Již v dubnu 1968 je sepsáno Memorandum o zřízení Slezské univerzity v Opavě, které reagovalo na společenskou poptávku po zřízení nové právnické fakulty, která by se nacházela mimo Prahu a mohla se stát základem pro budoucí nové vysoké učení. S podobným záměrem se jednalo i o zřízení české farmaceutické fakulty, která dříve byla přesunuta z Brna do Bratislavy. Obě iniciativy však vyšly naprázdno – přednost dostaly Brno a Hradec Králové. Přestože příznivý vývoj ve společnosti byl pozastaven již srpnovou okupací Československa, jednání o zřízení samostatné Slezské univerzity, či alespoň některé z fakult byla vedena ještě na jaře 1969, především zásluhou Matice slezské a dr. Adolfa Turka, který jako poslanec za ČSL stál v čele vysokoškolského výrobu ČNR.³⁵

Nebývalý rozmach vysokých škol je spojen se „sametovou revolucí“ v listopadu 1989. Opava byla prvním městem, které již na konci roku 1989 vystoupilo s požadavkem na zřízení univerzity. Na počátečních jednáních, která probíhala s ministrem školství Adamem již od ledna 1990 zpočátku participovala i jiná města – Ostrava, Karviná, Frýdek Místek. Filosofická fakulta a rektorát měly být v Opavě, s Ostravou se počítalo pro pedagogickou a přírodovědeckou fakultu, o obchodně-podnikatelskou fakultu projevila zájem Karviná. V Podkladech pro oponování Slezské univerzity, které byly v Praze předloženy již na jaře 1990 byly velmi jasně i vyjádřeny důvody pro vznik nové vysoké školy: mj. potřeba obnovení svébytnosti československého Slezska, neuspokojené potřeby společnosti v oblasti školství a kultury, zvýšené požadavky na vzdělanost, potřeba humanizace a demokratizace společnosti, snaha o opětné začlenění do kontextu s evropským vysokým školstvím.³⁶

k budoucnosti celého tohoto území.“ *Slezsko. Kultura a země*, 1969, č. 1, s. 27-28.

³⁵ Viz URBANEC, J.: Pokusy o vznik Slezské univerzity v letech 1968-1969 a 1989-1990. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 33-37.

³⁶ HUBÁČEK, J.: Historie Ostravské univerzity. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava, 2001 s. 29.

³⁶ OTT, T.: Jednání o založení Slezské univerzity 1990-1991. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2002, s. 38-41. – JIRÁSEK, Z.: Geneze a vznik vysokého školství v československém Slezsku. In: *Studia i materialy z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*, I. III, s. 55-57. – HUBÁČEK, J.: Historie Ostravské univerzity. In: Sborník

Rozpory v představách týkajících se zaměření jednotlivých fakult i spor o umístění rektorátu vedly v srpnu 1990 k podání návrhu na zřízení dvou samostatných univerzit – v Opavě a Ostravě. Návrh zákona o zřízení Slezské univerzity i dalších čtyř univerzit (v Ostravě, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem, a Plzni) byl projednán ČNR v létě roku 1991. Specifikem Slezské univerzity bylo, že jako jediná z nich vznikla „na zeleném drnu“, bez jakékoliv předchozí vysokoškolské tradice, zatímco základem všech ostatních se staly Pedagogické fakulty, které již dříve v daných městech měly své sídlo. Pro první měsíce své existence, ještě ve školním roce 1990/1991 se obě fakulty (filosofická i obchodně-podnikatelská) staly součástí Masarykovy univerzity v Brně, která nad nimi převzala „patronát“. Slavnostní zahájení akademického roku na univerzitě proběhlo 2. října 1991.³⁷

Od roku 1918 až do počátku 90. let minulého století došlo k nebyvalému rozmachu všech stupňů školské soustavy na celém území Slezska. Rozdílné národní interpretace slezské identity se v meziválečném období ještě více vyhranily. A školství všech stupňů na této skutečnosti mělo naprosto nepřehlédnutelný podíl.

Druhá světová válka udělala jakousi symbolickou tečku za předchozím vývojem. Německé etnikum v podstatě ztratilo se Slezskem přímý územní kontakt. Jeho někdejší interpretace slezské identity se tak přenesla do prostředí krajanských sdružení ve Spolkové republice Německo a získala tak poněkud nostalgický a archaizující ráz. Česká „slezská identita“ s výjimkou několika krátkých období (1945-1949, 1968-1969, počátek 90. let) se prakticky rozplynula. Byl to nejen výsledek komunistického „tažení“ proti „lokálnímu patriotismu“ a snahy o uplatnění maximální centralizace života společnosti, ale i důsledek příchodu nových osídlenců do českého slezského pohraničí, kteří tvořili následně jednoznačně většinovou složku ve skladbě zdejšího obyvatelstva. České školství přitom abstrahovalo od jakýchkoli pokusů o posílení, respektive

z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 27-32. – ČERNOHORSKÝ, M.: K prvním letům Slezské univerzity. In: Sborník z konference konané v Opavě 234. dubna 2001. Opava 2001, s. 42-47. – JIRÁSEK, Z.: Univerzity a region (se zvláštním přihlédnutím na severní Moravu a české Slezsko). In: přínos univerzit k transformaci regionů. Sborník z konference konané k 15. výročí vzniku Ostravské univerzity v Ostravě. Ostrava 2006, s. 24-27.

záchranu vlastní podoby slezské identity.

Fenomén Slezska tak byl široce propagován pouze v polském státě, ovšem i zde doznaly mantinely vymezující pojetí slezské identity podstatné změny i s ohledem na příchod Poláků z někdejších východních polských území. Určitá specifika doprovázejí patrně jen Těšínsko, respektive jeho česká část, kterou spoluobývala relativně početná a koncentrovaná polská menšina. Její identita však nesměřovala ke Slezsku, ale k polské etnicitě a k domovskému území.

Máme-li tedy uzavřít sledovanou problematiku pro období naší současnosti, pak lze konstatovat, že celá školská soustava jak v Polsku, tak i v České republice aspiruje na upevnění svých vazeb s evropským vzdělávacím, u vysokých škol i výzkumným, prostorem. Zároveň vzhledem ke změněné geopolitické realitě se otevírají mimořádné možnosti pro vzájemné kontakty polských a českých škol všech typů lokalizovaných ve slezském teritoriu.

Summary

The development of education in Silesia and the question of "Silesian identity"

The beginnings of higher education Slezamů can be dated back to the 13th century, when they traveled for education at the Studium Generale in Paris or Italian universities. After the founding of university in Prague in 1348, their interest turned to Bohemia but the large part of them left the capital of Bohemia in the early 15th century after the publication of the Decree of Kuthoná Hora. Efforts on the establishment of a separate university in Silesia bind to the city of Wroclaw with the government of the Czech and Hungarian King Vladislaus II. Jagiello, but have never been implemented. After the wars of the Austrian Succession, the Maria Theresia's efforts to promote Czech schools in the ethnically mixed area of Silesia ran into resistance from the German population. This resistance also was concerned with the opening of Czech secondary schools – grammar schools, as well as discussions on the establishment of a second university in Moravia and Silesia. The first high schools in the Silesian region didn't begun to emerge until after the second World War in Ostrava. "Classical" university here, however, could be built up first after the Velvet Revolution in November 1989.